tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 2 3 2003

Harm Niesen

Foto's: Harm Niesen.

Nieuwe

Libellen zijn goede indicatoren voor de waterkwaliteit. Alle reden dus om de ontwikkelingen in de Noord-Hollandse duinen eens nader te bekijken.

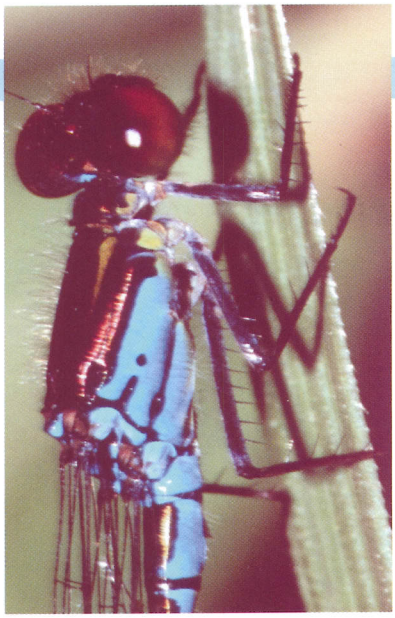

Kleine roodoogjuffer, man.

Zwervende pantserjuffer, tandem.

Blauwe glazenmaker, man.

Van de zeventig soorten libellen die in ons land voorkomen, mist onze provincie toch een belangrijk deel: de typische soorten van stromend water en van hoogveen en vennen komen bij ons vrijwel niet voor. Ruwweg de helft, zo'n 34 soorten kunnen in onze provincie regelmatig waargenomen worden. Daarvan komt een aantal typische laagveensoorten, zoals Bruine korenbout, Bruine en Groene glazenmaker en Smaragdlibel, alleen in de Gooi- en Vechtstreek voor. Boven het Noordzeekanaal zijn die soorten zeer schaars.

Het grootste deel van het open polderlandschap is voor een groot aantal soorten niet bijzonder aantrekkelijk. En er zijn maar weinig soorten die het wat hogere zoutgehalte van een groot deel van ons polderwater kunnen verdragen.
Het Lantaarntje is hier ongetwijfeld de meest algemene soort, Watersnuffel, Variabele waterjuffer, Azuurjuffer en Grote roodoogjuffer zijn plaatselijk algemeen. Van de echte libellen is eigenlijk alleen de Paardenbijter overal te vinden. Viervlek, Oeverlibel, Bruinrode heidelibel en Grote keizerlibel vind je alleen plaatselijk. Voor de echte variatie zullen we toch naar het duingebied moeten.

Vooruitgang

Het aantal geregistreerde waarnemingen van libellen is gestegen van ongeveer 30.000 in de jaren tachtig tot rond de 200.000 in de jaren negentig. Voor deze spectaculaire toename is een aantal oorzaken aan te wijzen. Betere technische hulpmiddelen hebben zeker een positief effect gehad op de populariteit van het waarnemen van libellen. De ODON-tabel van de Jeugdbondsuitgeverij *(ODON staat voor Odonaten Natuurvriendelijk Onderzoeken, dus zonder ze te vangen en Odonaten zijn libellen)* werd een volwassen boekwerkje en de inmiddels roemruchte Veldgids Libellen van Bos en Wasscher verscheen. Maar er is zeker ook sprake van een echte toename van zowel aantallen als soorten. Sommige soorten zijn bezig hun areaal uit te breiden en dat maakt de kans op nieuwe ontdekkingen naar verhouding groot. Waarschijnlijk speelt ook klimaatsverandering een rol, de toename van het aantal waarnemingen van zuidelijke soorten is opvallend. In ieder geval heeft verbetering van de waterkwaliteit over het hele land spectaculaire gevolgen gehad voor de libellenfauna.

Natuurontwikkelingsprojecten en dan vooral die in de duinen dragen daar in belangrijke mate aan bij. Doordat meer waarnemers meer uren maken is een juiste inschatting lastig, maar het staat vast dat de Noord-Hollandse duinen in odonatologisch opzicht rijker zijn geworden. Er is veel meer water en de begroeiing verkeert in verschillende stadia van successie. Bijna ieder jaar worden in het duingebied nieuwe ontdekkingen gedaan.

De nieuwkomers in het duin

Hieronder volgt een overzicht van de libellensoorten die gedurende de laatste decennia in het duingebied verschenen zijn of zich sterk hebben uitgebreid.

libellen in de duinen

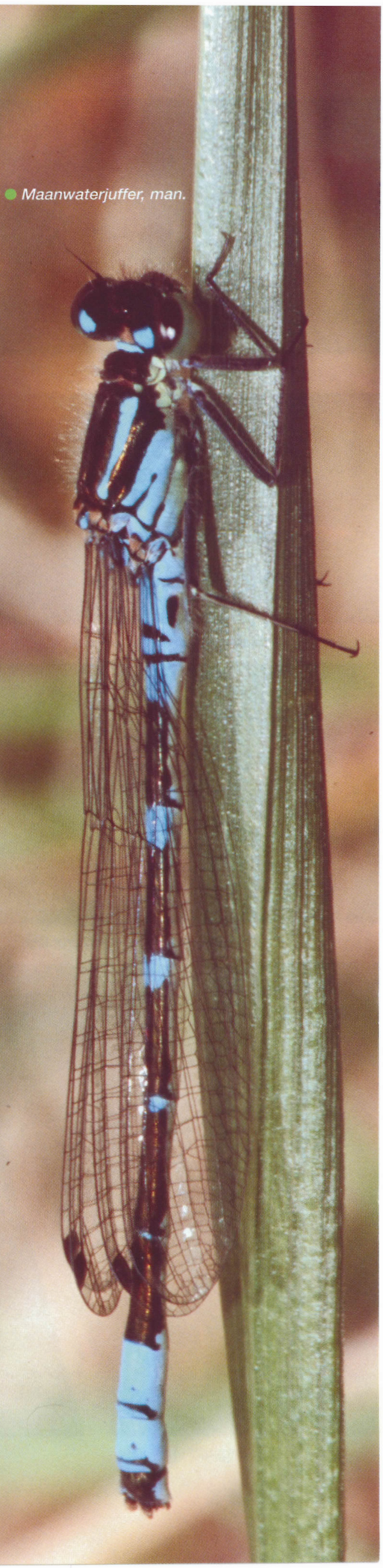

Maanwaterjuffer, man.

Zwervende pantserjuffer.

Vóór de jaren negentig was dit een vrij schaarse soort, die slechts in een enkel gunstig jaar tot voortplanting kwam. De soort heeft een voorkeur voor ondiepe watertjes, die in de zomer best mogen opdrogen. Tegenwoordig is het de algemeenste van de pantserjuffers in de duinen, die duidelijk geprofiteerd heeft van natuurontwikkeling in het duingebied. De vraag is wel of de soort zo talrijk blijft als de duinvalleien over enkele jaren grotendeels zijn dichtgegroeid.

Bruine winterjuffer

Tot voor kort ontbrak deze soort in onze provincie en hij is nog steeds erg schaars. Pas in 1998 werd de Bruine winterjuffer voor het eerst in de duinen waargenomen. De soort is door de afwijkende levenswijze en het onopvallende voorkomen lastig te vinden. Al zeer vroeg in het voorjaar, op warme dagen zelfs al in februari, kunnen de volwassen winterjuffers actief zijn. Eind april – begin mei is het echte paarseizoen en dan zijn de meeste libellenliefhebbers buiten nog niet volop actief. Maar er is voldoende reden om ook dan al op onderzoek uit te gaan. Ook de andere juffertjes worden de laatste jaren steeds vroeger waargenomen, zodat met wat geluk er kans is op bijzondere waarnemingen. Pas begin augustus zijn de jonge dieren weer korte tijd bij het water te vinden. Eenmaal opgedroogd vliegen de juvenielen weg bij het water; ze zijn dan tot het volgende vroege voorjaar vrijwel onvindbaar. Alleen op een klein aantal plaatsen in de duinen is deze soort waargenomen, waarbij een voorkeur blijkt te bestaan voor dichtbegroeide, matig voedselrijke plassen, die liefst in de nabijheid liggen van bosjes, waar de volwassen dieren zich ophouden.

Maanwaterjuffer

Deze soort heeft een voorkeur voor zure, voedselarme plasjes op zandige bodems. Pas sinds enkele jaren is de Maanwaterjuffer waargenomen op enkele plaatsen in de duinen bij Bergen en op Texel. Of het hier gaat om zwervers of om vaste populaties, is nog niet duidelijk. De Maanwaterjuffer vliegt vroeg in het voorjaar en is in de duinen alleen in de eerste helft van mei waargenomen. De waarnemingen ten zuiden van Bergen aan Zee zijn gedaan bij hetzelfde natuurontwikkelingsplasje als waar de Bruine winterjuffer werd gezien.

Tengere grasjuffer

De ontdekking van deze verkleinde uitvoering van het Lantaarntje is van nog recenter datum. De Tengere grasjuffer houdt van pioniervegetaties en zeer ondiep kwelwater. Hij zou dus moeten kunnen profiteren van de – tijdelijk – gunstige situatie in natuurontwikkelingsgebieden in de duinen. Het gaat hier om een zuidelijke soort, die bij ons bijna de noordgrens van zijn areaal bereikt. Misschien is dat de reden dat hij in de Zuid-Hollandse duinen al wat algemener voorkomt. Hopelijk zal hij zich in de toekomst ook bij ons wat vaker laten zien.

Kleine roodoogjuffer

Deze soort was voor 1980 zeer zeldzaam in ons land. Het is ook een zuidelijke soort die, in tegenstelling tot de Grote roodoogjuffer, ➤

Grote keizerlibel, man.

Bruine waterjuffer, juveniel.

Tengere grasjuffer, juveniel vrouwtje.

Paringsrad Vuurjuffer.

een voorkeur heeft voor matig voedselrijke, kleinere en ondiepere wateren. Hij voelt zich daarom vooral thuis in de nieuwe duinplassen met veel begroeiing aan de oppervlakte, maar verdwijnt als de rietvegetatie te sterk toeneemt. De soort is niet zeldzaam waar het juiste biotoop aanwezig is, maar het is de vraag hoe lang dat zal duren.

Vuurjuffer

Vuurjuffers zijn meestal de eerste libellen die in het vroege voorjaar worden waargenomen. De toename van deze soort is één van de spectaculairste ontwikkelingen op odonatologisch gebied in onze provincie. Ten zuiden van het Noordzeekanaal kwam de soort alleen in de Gooi- en Vechtstreek talrijk voor, vooral in de laagveengebieden. Tot 1997 was er eigenlijk geen enkele waarneming bekend uit het noorden van onze provincie. Sindsdien heeft hij met name de kuststrook razendsnel veroverd. Zowel in het duingebied als in tuinvijvers is de Vuurjuffer nu geen zeldzaamheid meer. Dat is vooral opmerkelijk omdat de soort als honkvast bekend staat, zwervers worden nauwelijks waargenomen. Aan zijn biotoop stelt de Vuurjuffer niet al te hoge eisen, als er maar voldoende onderwatervegetatie aanwezig is.

Blauwe glazenmaker

Tot 1990 waren er alleen waarnemingen ten zuiden van het Noordzeekanaal en een enkele van Texel. Vanaf het midden van de jaren negentig is deze grote, meer groen dan blauwe, glazenmaker snel in aantal toegenomen. Niet alleen in de duinen is hij nu plaatselijk gewoon, de vrouwtjes weten voor de eiafzet zelfs de kleinste tuinvijvertjes te vinden. De soort houdt van een bosrijke omgeving en is dan ook vaak ver verwijderd van water jagend aan te treffen.

Grote keizerlibel

De Grote keizerlibel is geen echte nieuwkomer, maar wel een soort die spectaculair is toegenomen. Dat geldt niet alleen voor het duingebied, maar in het hele land. De eisen die hij aan zijn milieu stelt zijn kennelijk niet bijzonder hoog. De toename is vooral te danken aan klimaatsveranderingen: ook deze soort zit in ons land vrijwel aan de noordgrens van zijn verspreidingsgebied.

Gevlekte witsnuitlibel

Het is nog maar de vraag of deze soort wel in dit rijtje van nieuwkomers past. Kleine aantallen van deze zeldzame en kwetsbare Rode Lijstsoort worden weliswaar ieder jaar waargenomen bij Bakkum, maar elders in het duingebied vinden we de soort eigenlijk niet. De Gevlekte witsnuitlibel is gebonden aan helder water in de verlandingszones in laagveengebieden.

Noordse witsnuitlibel

Ook deze soort duikt in toenemende mate in het vroege voorjaar in de duinen op. Het gaat waarschijnlijk voor het grootste deel om trekkers, hoewel ook voortplanting de laatste jaren is vastgesteld. Hij is gemakkelijk te verwarren met de in alle opzichten sterk gelijkende Venwitsnuitlibel, die in onze provincie een echte dwaalgast is. De Noordse witsnuitlibel heeft een rood tot roodbruin pterostigma (vleugelvlek) en bij de Venwitsnuitlibel is dat vlekje donkerbruin tot zwart. Verder heeft de Noordse witsnuitlibel wat grotere ronde vlekken op het achterlijf en is de voorrandader van de voorvleugel in zijn geheel geel gekleurd. Wel moet rekening worden gehouden met een grote variatie tussen verschillende individuen, die onder andere afhankelijk is van de leeftijd. Ook kan de belichting de waarnemer parten spelen! De Noordse witsnuitlibel lijkt minder hoge eisen te stellen aan zijn biotoop dan de Venwitsnuitlibel, die, zoals de naam al aangeeft, een voorkeur heeft voor voedselarme, zure wateren.

Zwervende heidelibel

Ook dit is een zuidelijke soort die geprofiteerd heeft van het broeikaseffect. Zwervers komen al vroeg in het voorjaar naar het noorden en

● Gevlekte witsnuitlibel, paringsrad.

Boven het Noordzeekanaal is er ook nog heel wat ruimte voor de Vroege glazenmaker en de Glassnijder. Nu zijn ze daar nog erg schaars, maar de ontwikkeling van recreatie- en natuurgebieden kan zeer in hun voordeel werken. Ook in het noorden en oosten van de provincie.
Bij de VSM op het Alkmaarse bedrijventerrein Beverkoog zijn ze al waargenomen. Wij wachten vol ongeduld op ze.

kunnen dan in principe overal opduiken. Bij de grotere, kale duinplassen concentreren ze zich voor wat langere tijd en afgelopen jaar blijken ze zich voor het eerst in de duinen te hebben voortgeplant.

Achteruitgang?

Na al deze positief klinkende ontwikkelingen dringt de vraag zich op of er geen soorten zijn waar het slecht mee gaat. Het antwoord daarop is, dat die negatieve ontwikkeling zich vooral jaren geleden heeft voorgedaan en dat we nu in de herstelperiode zitten. Soorten als de Gevlekte witsnuitlibel en de Smaragdlibel kwamen naar alle waarschijnlijkheid in de duinen voor, maar dat is zo lang geleden dat we dat nu niet meer als een recente achteruitgang ervaren. Dat zelfde geldt voor de aantallen waarin sommige soorten in het verleden konden voorkomen. Zo zijn er verslagen uit het begin van de vorige eeuw van miljoenen, de zon verduisterende Viervlekken die vanuit Oost-Europa over ons land trokken. Het lijkt niet waarschijnlijk dat wij dat nog ooit zullen meemaken.

De toekomst

Eén van de leuke dingen van het waarnemen van libellen is wel, dat er nog zo veel nieuws te ontdekken valt. De verwachtingen blijven hoog gespannen. Zo komen de Smaragdlibel en de Bruine glazenmaker in de Gooi- en Vechtstreek algemeen voor, maar wordt zij in het overige deel van de provincie nooit gezien. Eens zal dat toch veranderen, want er is eigenlijk geen goede reden te bedenken waarom deze soorten zich in de duinen niet thuis zouden voelen. In Zeeuwse en Zuid-Hollandse duinen komen soorten voor, die wij hier - nog - missen. De Tangpantserjuffer en de Tengere pantserjuffer bewonen daar in kleine aantallen duinplasjes, die op het eerste gezicht niet verschillen van wat wij ze te bieden hebben. Veel zeldzamer zijn ook daar zuidelijke soorten als de Vuurlibel en de Zuidelijke glazenmaker, maar het aantal waarnemingen neemt toe.

Harm Niesen
Stierop 12
1862 JL Bergen
hhniesen@hotmail.com

Literatuur

● BOS F. en M. WASSCHER M. 2002. Veldgids Libellen. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht
● NEDERLANDSE VERENIGING VOOR LIBELLENSTUDIE, 2002. De Nederlandse Libellen (Odonata). Nederlandse Fauna 4. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey – Nederland, Leiden.
● REINBOUD W, T. DE GROOT en M. WASSCHER. 1999. ODON-Tabel, Jeugdbondsuitgeverij, Utrecht
● WIJKER A. 2001. Libellenatlas Noord-Hollands Duinreservaat 1996 – 2000, PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, Castricum

● Zwervende heidelibel, man.

● Vuurjuffer, man.

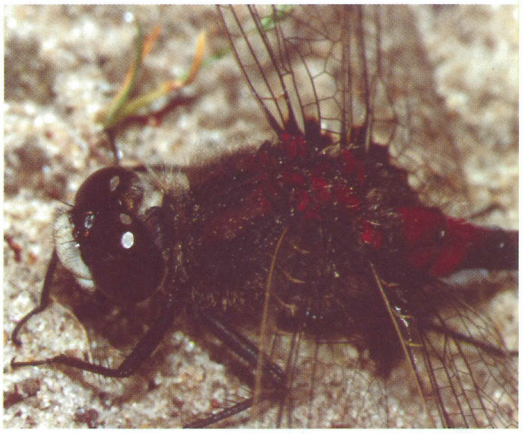

● Noordse witsnuitlibel, man.